

Tran- och gäsprojekt i Kvismaren

Erik Sjöstedt

De senaste åren har allt fler tranor och gäss rastat i Kvismaren. Maximinoteringarna 1996 var för trana 2 500, grågås 1 600 och sädgås 20 500 (1995: 27 600). Det ökade fågelantalet har lett till större skador på grödorna. Därför har ett samarbete med Grimsö forskningsstation påbörjats med målsättningen att först kartlägga och sedan försöka lösa eller åtminstone minska de uppkomna problemen.

Inledning

Problemet med viltskador från rastande fåglar är inte nytt i Kvismaren. Såväl grågås som sädgås har vissa år under 1980- och 1990-talet orsakat skador på jordbruksmarkerna som omger Kvismaren. De senaste åren har en ny art av betydelse uppträtt på scenen — tranan. På de två gåsararterna har efter hand en allt mer frikostig jakt tillåtits, men tranan är sedan lång tid totalfridlyst och därför svårare att släppa fri för jakt. Istället vill man nu undersöka andra möjligheter att minska skadorna.

Detta har resulterat i att "Viltskadecenter" vid Grimsö forskningsstation, Föreningen Kvismare Fågelstation och Länsstyrelsen i Örebro län i samarbete med jordbrukarna i Kvismaredalen har påbörjat ett tre år långt projekt. Det syftar till att kartlägga hur mycket tranor och gäss som vistas i markerna runt Kvismaren, på vilka grödor de väljer att födosöka och hur stort skadeproblemet är, samt hur det kan åtgärdas under kommande år. Viltskadecenter fungerar som projektledare och samarbetar med Kvismare fågelstation när det gäller inventeringspersonal m m. Projektet har 1996 organiserat en inventering i Kvismaren av tranor och gäss mellan 7 juni och 14 november. Här följer en liten bakgrund till problematiken samt en kort beskrivning av hur det praktiska fältarbetet har utförts och hur många fåglar det har räknats i området. Övriga resultat håller Viltskadecenter på att

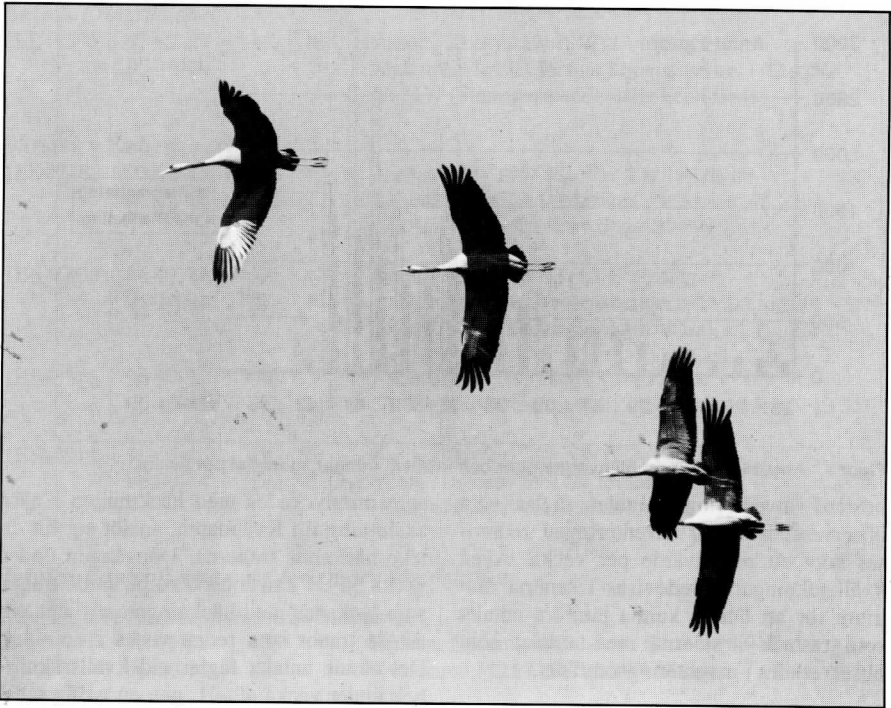
bearbeta och sammanställa i en rapport för 1996, som beäknas komma ut våren 1997.

Bakgrund

Före sänkningen av Hjälmararen, och därmed de två sjöarna Östra och Västra Kvismaren, bestod markerna runt sjöarna av tidvis översvämmade kärrmarker, som utnyttjades till bete och slätter. Kvismaren torde då ha varit en av Europas finaste fågellokaler (Pettersson 1981). I en jakt-skildring från tiden före sjösänkningen anger Saxon (1935) att vildgäss rastade höst och vår i stora skaror. Mellan åren 1879 och 1888 genomfördes Hjälmarsänkningen och Kvismaresjöarna torrlades. Forna tiders våtmarker runt Kvismaren är idag Närkes största och mest produktiva jordbruksområde men det är också en viktig rastlokal för stora skaror av gäss och tranor, som särskilt uppskattar att beta på de organogena jordar som bildades i kärren. När tranor och gäss födosöker i stora antal på åkermark kan de ibland göra viss skada på grödan. Detta kan leda till att bönderna lider ekonomiska förluster på grund av minskad skörd.

Inventering

Syftet med en inventering är att få en bild av hur mycket tranor och gäss det finns i Kvismaren, hur många av dem som besöker åkarna samt vilken typ av gröda de väljer. Det är även viktigt att registrera vilket beteende fåglarna uppvisar, t ex födosök

Tranpar med flygga ungar redo för höstflyttningen.

Foto: Tero Niemi

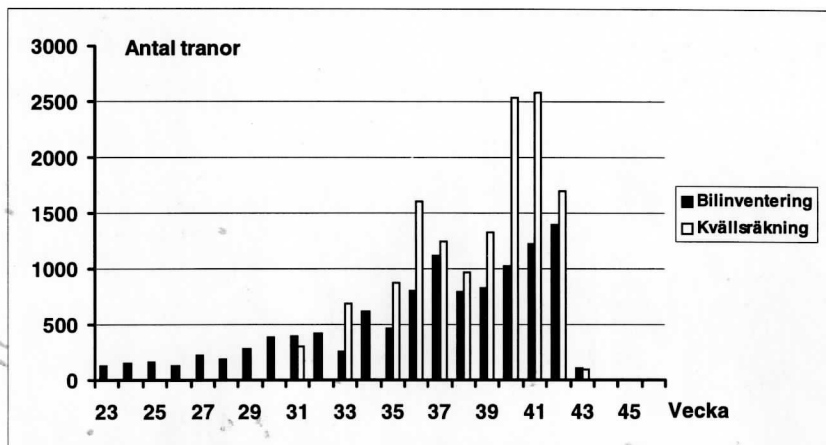
eller vila. Inventeringen 1996 gick till väga så att inventeraren åkte med bil varannan dag längs en förutbestämd sträcka, totalt 95 km, med 30 fasta observationspunkter. Färdvägen löpte som en cirkel runt Kvismaredalen med start- och slutstation vid Fågelstationen (Ängfallet). Sträckningen var i grova drag: Ängfallet–Bärsta–Husön–Restamossen–Resta–Råsta–Ytterby – Mörby–Led–Via – Tybble – Fiskinge – Värsta–Hammar – Öby kulle – Vrana–Kilsgården–Nynäs–Gällersta–Ön–Ängfallet. Färdriktningen byttes växelvis varannan gång, detta för att insamlade data skulle bli oberoende av tiden. Inventeraren åkte till en observationspunkt och spanade av området under två minuter och noterade de tranor och gäss han såg, antal, plats (vilket åkerskifte), habitat (morot, potatis, vall, säd etc.) och beteende (födosök, flygande eller i vila).

För att fastställa hur många tranor och gäss som fanns i området räknades de också vid

inflog till sjöbottnarna för övernattninng. Denna kvällsräkning skedde ungefär en gång i veckan. Tyvärr var det svårt att få ihop nog med observatörer, vilket har lett till att vissa resultaten från kvällsräkningarna inte är fullständiga. Det har troligen funnits något fler fåglar i området.

En annan del av projektet var att försöka finna på åtgärder som hindrar att skador uppkommer. Under september försågs några slumpvis utvalda potatisfält med vita flaggor, som utplacerades med 60 m mellanrum runt fälten, och andra försågs med 3–5 (beroende på arealen) gasolkanoner. Ytterligare en åtgärd som prövades var att lägga ut potatis och korn på utfodringsplatser.

Här nedan följer en kort beskrivning över tranans, grågåsens och sädgåsens uppträdande i Kvismaren sedan sjösänkningen på 1880-talet och en del av resultaten från

Figur 1 Antalet tranor från bilinventeringar och kvällsräkningar, medeltal per vecka.

höstens inventering. Antalet fåglar som observerades under inventeringen redovisas som ett medelvärde per vecka. Även kvällsräkningarna redovisas i samma diagram för att lättare kunna jämföra antalet som rastade i sjöarna med antalet som observerades i inventeringsområdet.

Trana

Varje år översomrar yngre inte häckande tranor i Kvismareområdet. Under 1960-talet var antalet 50–100 fåglar och sedan dess har antalet långsamt ökat. Åren 1990–1996 har antalet tranor varierat mellan 100 och 300. På hösten sträcker de svenska tranorna först till Rügen – Stralsundsområdet vid den tyska Östersjökusten och sedan vidare till övervintringsplatser i Gallocantområdet i norra Spanien (Swanberg, Bylin 1993). Orsaken till det ökade antalet över- somrande tranor kan antas bero på det ökade potatisodlandet i Kvismaren, men också på att tranan totalt sett ökat sin numerär i landet. Rastande tranor under hela perioden augusti till november var något som uppträdde först 1984 i området. Sedan dess har antalet ökat och i oktober 1996 noterades det största antalet hittills — 2 584 tranor.

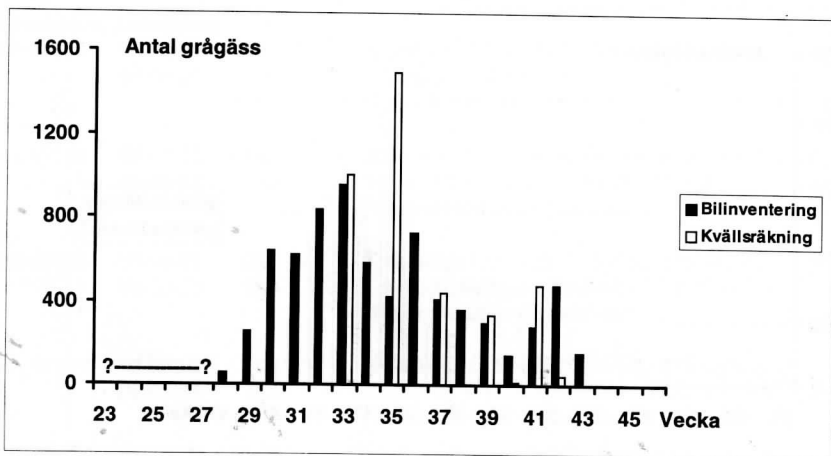
Resultaten från inventeringen visade på en uppgång i antalet under vecka 29–31 (figur 1). Detta berodde troligen på att de tranor

som misslyckades med häckningen i nära anslutning till Kvismaren, anslöt sig till de icke häckande tranorna. Uppgången under vecka 36–37 kan antas bero på att de tranor som lyckades med häckningen ansluter sig till de tranor som redan vistas i området. Det ökade antalet fåglar vid kvällsräkning under vecka 40–41, gav en tydlig indikation på att sydsträcket var i full gång.

Grågås

Det finns endast ett fåtal noteringar om vårfynd av grågås för första halvan av 1900-talet. Grågåsen är sedan 1968 häckfågel i Kvismaren. De senaste 15 åren har antalet gradvis ökat från 5 par 1980 till 100 par 1996. Höstrastande grågäss noterades med säkerhet först 1991 (Nielsen 1996).

År 1996 har som mest 1 156 grågäss noterats i Kvismaren. Att det inte iaktogs några grågäss vecka 23–27 (figur 2) under inventeringsperioden beror på att de gamla grågässen ruggar då och uppehåll sig med sina ungar vid Hammarmaden. De var relativt svåra att upptäcka i det höga gräset. Den nyantällda inventeraren var också mest inriktad på tranor. Den kraftiga ökningen mellan vecka 28 och 33 berodde på att sträckande grågäss anlände till Kvismaren för att äta och vila upp sig. De sista grågässen lämnade dalen vecka 43.

Figur 2 Antalet grågäss från bilinventeringar och kvällsräkningar, medeltal per vecka.

Sädgås

I seklets början rastade fortfarande ett ganska stort antal sädgäss under vårarna, till exempel angav Erik Rosenberg från 20 mars 1920 minst 500 ex (Pettersson 1986). Under 1940-talet upphörde vårrastandet nästan helt som en effekt av ökad vårjakt. I mitten av 1950-talet rastade åter 200 sädgäss och därefter ökade antalet sakta för att under 1971 vara maximalt 900 exemplar. Ökningen har sedan accelererat fram till 1990 då 12 500 sädgäss kunde noteras under ett dygn. Därefter har antalet sjunkit för att stanna vid 3 000–5 000 fåglar. Våren 1996 noterades som mest 3 000 sädgäss.

Den första noteringen av höstrastande sädgäss gjordes 1971 med 100 exemplar som rastade under månadsskiftet september – oktober (Pettersson 1986). Mellan åren 1971 och 1980 varierade antalet en hel del och vissa år uteblev sädgässen helt.

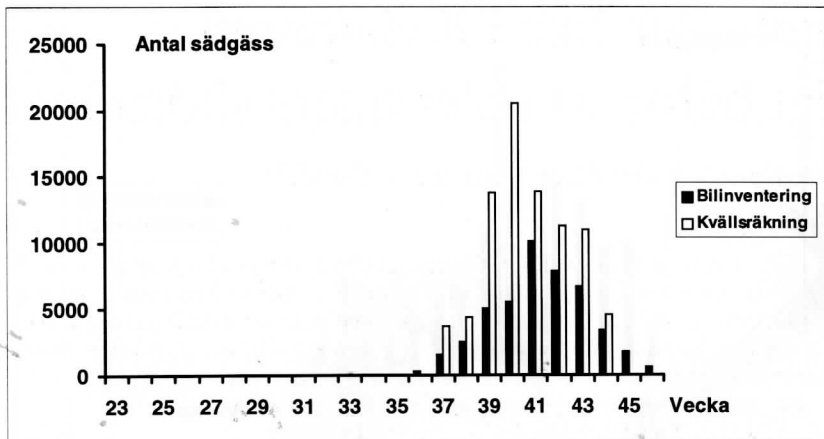
Från 1981 ökade antalet rastande gäss ganska markant för att 1995 nå en toppnotering på 27 600 exemplar. Detta betydde att nästan halva världspopulationen av skogssädgäss samtidigt rastade i Kvismaren. Därmed hade Kvismaren tagit över rollen från Tåkern som Sveriges största rastplats för sädgäss.

Sädgässen rastade före 1980-talet mest talrikt i Skåne. Anledningen till de ändrade flyttningssvanorna var främst de olika jaktbestämmelserna i Skåne och i mellersta Sverige (Sondell 1990). I det senare området var gässen helt fredade från jakt medan i Skåne har gäsjakten gamla traditioner. Även orsaken till överflyttningen från Tåkern till Kvismaren kan sökas i olika hårt jakttryck på de två lokalerna.

Hösten 1996 anlände sädgässen först i september och redan den 6 oktober gjordes årets toppnotering, 20 500. Denna lägre toppnoteringen än 1995 beror troligen mer på för få inventerare på kvällarna än på en faktisk minskning av antalet gäss. I början på november gav sig den stora skaran iväg, men några var kvar fram till mitten av månaden. Under de ca 10 veckor som sädgässen rastade i området sökte lite drygt hälften föda i inventeringsområdet. (figur 3).

Fortsatt projektarbete

Insamlade inventeringsdata bearbetas nu vidare av Viltskadecenter vid Grimsö forskningsstation, som kommer med en rapport för 1996 under våren. Där kommer att redovisas vilka födoval fåglarna har gjort och resultaten av den skrämming med gasolkatroner och flaggor som gjordes samt hur utfodringsplatserna utnyttjades.

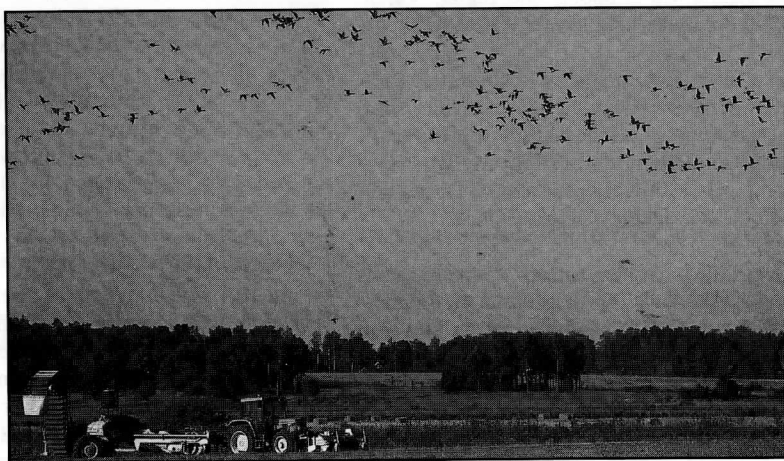

Figur 3 Antalet sädgäss från bilinventeringar och kvällsräkningar, medeltal per vecka.

Redan nu kan sägas att studierna 1996 får betraktas som inledande och att första några år kan säkra svar kan ges på de inledningsvis berörda frågeställningarna.

Referenser

- Nielsen, B. 1996. Förekomsten av sädgås, grågås och trana vid Kvismaren. Rapport till Länsstyrelsen i Örebro län.
- Pettersson, Å. 1981. Kvismaren, vegetation och fågelliv. Länsstyrelsen i Örebro län, Publ 20.
- Pettersson, Å. 1986. Rastande sädgäss vid Kvismaren. Fåglar i Kvismaren 1:25–30.
- Sondell, J. 1990. Problemet med gåsskador i Kvismaren. Fåglar i Kvismaren 5:7–16.
- Saxon, J L. 1935. Jakt och jägare i gamla tiders Närke. Stockholm.
- Swanberg, P O & Bylin, K. 1993. Tranan, Studier i den euroasiatiska tranans biologi. Vår Fågelvärld, Supplement nr 17.

Sädgäss och jordbruksmaskiner i Kvismardalen.

Foto: Kent Larsson